

Iğdır İli Evcil Hayvan Varlığı Profili ve Geliştirme Önerileri

Yakup Erdal Ertürk^{1,*}, Orhan Yılmaz²

¹*Iğdır Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Iğdır*

²*Iğdır Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zootečni Bölümü, Iğdır*

Özet

Bu çalışma Iğdır ilinin çiftlik hayvanları genetik kaynakları ile birlikte, problemlerini tartışmak ve çözüm önerilerini ortaya koymak için gerçekleştirilmiştir. Iğdır ili 1992 yılında Kars ilinden ayrılmış, en yeni illerimizden birisidir. Iğdır'da kentte yaşayanların oranı % 51 olup, bu oran % 67 olan Türkiye ortalamasının oldukça altındadır. % 49 oranındaki kırsal nüfus sebebiyle, il genelinde bitkisel ve hayvansal üretim oldukça önemli bir konumdur. İl genelinde bulunan 157 köyden 111'inin nüfusu 500 kişinin altındadır. Köylerde nüfusun azlığı, ayrıca bir işgücü noksanlığı problemini doğurmaktadır. İl genelinde büyük baş hayvan sayısı toplam 65,962'dir. Bu sayının 30,009'unu yerli sığırlar, 29,895'ini kültür melezi sığırlar, 5,308'sini saf kültür ırkı sığırlar ve 750'sini manda meydana getirmektedir. Küçükbaş hayvan sayısı oldukça fazla olup, 471,960 baş koyun ve 30,217 baş keçi olmak üzere 502,177 baştır. Tek tırnaklı sayısı 2,679 adet at, 138 adet katır ve 3,450 adet eşekten meydana gelmektedir. Çiftçilerin asıl problemi kaba yem temini ve meraların yetersizliğidir. Ayrıca çiftçiler için hayvansal üretim, bitkisel üretimden daha az önemli kabul edilmektedir ve bu durum tersine çevrilmelidir. Mera ve hayvanlar için uygun ıslah programları hazırlanmalı, hayvansal üretim geliştirilmelidir. İl genelindeki mevcut yetiştiricileri birliklerinin etkinliği ile yetiştirici birliklerinin çeşidi artırılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Çiftlik hayvanları, genetik kaynak, genetik çeşitlilik, yetiştirici birliği

Domestic Livestock Resources Profile and Improvement Suggestions in Province of Iğdır

Abstract

This study is carried out to specify domestic livestock resources, problem and solutions in Province of Iğdır. The province of Iğdır was separated from Province of Kars in 1992 was established newly. Urban population of Iğdır is about 51% which is smaller than 67% urban population of Turkey. Because of 49% of rural population crop and animal production is a crucial in the province. Population of 111 villages of 157 villages is lower than 500. Low population density causes lack of labour force. Number of bovine is 65.962 which consist of 30.009 head of native cattle, 29.895 head of crossbreed cattle, 5.308 head of pure breed cattle and 750 head of water buffalo. Overall sheep and goat number is 502.177 head which consists of 471.960 head sheep and 30.217 head goats. Ungulates number consists of 2.679 horses, 138 mules and 3.450 donkeys. The main problem of farmers is providing roughage and pasture for livestock. It is accepted by farmers that animal production is less important than vegetable farming. It must be changed. Breeding programmes should apply for pasture and animals to evaluate animal production. The present breeding associations should be developed and more breeding associations should be established.

Keywords: Domestic livestock, genetic resources, genetic diversity, breeding association

* e-mail: erdal.erturk@igdir.edu.tr

1. Giriş

Iğdır'ın isim anlamı, 24 Oğuz boyundan 21'cisi kabul edilen İç-Oğuzlar-Üç-Ok kolunun ve Oğuz Han'ın altı oğlundan biri olan Cengiz Alp'in en büyük oğlu olan "Iğdır Beğ" den kaynaklanmaktadır. Kelime olarak Oğuz Türkçesindeki anlamı "iyi, büyük, yiğit başkan, ünlü, sahip" anlamlarına gelir. Yazıcıoğlu ve Resid-Üd-Din'e göre ise "iyi, ulu, bahadır" anlamındadır [1].

Iğdır, 1992 yılında vilayet olmuş, üç ülke ile sınır komşuluğu yapan, en yeni illerimizden birisidir. Kuzey ve kuzeydoğusunda Ermenistan, doğusunda Nahcivan Özerk Cumhuriyeti (Azerbaycan) ve İran, güneyde Ağrı, batı ve kuzeybatıda Kars ile çevrilidir. Türkiye'de güneşin ilk doğduğu vilayet olması ve Türkiye'nin en yüksek noktası olan Ağrı Dağı (5,137 m)'ni topraklarında barındıran vilayet olması diğer önemli özellikleridir. Sürmeli Çukurluğu olarak isimlendirilen araziye yerleşmiştir. Aralık, Karakoyunlu ve Tuzluca isimli üç ilçeye sahiptir. 3.539 km² olan ilin topraklarının % 74'ü dağlık, % 26'sı ovalık araziden meydana gelmektedir. 2007 yılı sayım sonuçlarına göre il geneli nüfusu 181.866 olan ilde nüfus yoğunluğu 51 kişi/km²'dir [1].

İl geneli Doğu Anadolu Bölgesi'nde bir mikro klima özelliği taşımaktadır. Muz, zeytin ve narenciye gibi sıcak iklim tarım ürünleri hariç, diğer birçok meyve çeşidi ile pamuk gibi endüstri bitkileri tarımı yapılabilmektedir [1].

2. İstatistiklere Göre Iğdır İli Evcil Hayvan Varlığı

Doğal ve zengin kültür yapısına sahip Iğdır İlinde, birçok farklı türden çiftlik hayvanı yetiştirilmektedir. Yetiştiriciliği yapılan çiftlik hayvanları içinde büyükbaş, küçükbaş, tek tırnaklı ve kanatlı miktarı göze çarpmaktadır.

2.1 Büyükbaş

İl genelinde yetiştirilen büyükbaş hayvan varlığı 65.962 baştır. Bu miktarın yaklaşık % 98,9'u olan 65,212 başı sığır, % 1,1'i olan 750 başı ise manda türünden meydana gelmektedir.

65,212 baş büyükbaş varlığı içinde ağırlıklı kısmı kültür ve kültür melezi sığırlar oluşturmaktadır. Büyükbaş varlığının yaklaşık % 12'si olan 5,308'ini kültür ırklarına ait sığırlar, % 50'si olan 29,895'ini kültür melezi ve % 38'i olan 30,009'unu ise yerli sığırlar meydana getirmektedir.

İl genelinde 963 adet manda yetiştirilmektedir. Manda varlığı çevre iller ile karşılaştırıldığında, coğrafya ve nüfus yönünden Iğdır'dan daha büyük Erzurum'un manda varlığından daha fazla, Ağrı'nın ise yarısı kadardır. Kars'ta ise manda varlığı bulunmamaktadır.

2.2 Küçükbaş

Iğdır'da küçükbaş hayvan varlığı oldukça fazla olup, 502,177 baştır. Bu miktarın yaklaşık % 94'üne denk gelen 471,960 başı koyun, geri kalan % 6'sına denk gelen 30,217 başı ise keçidir. 30,217 baş keçi varlığının tümü kıl keçisidir. Bu keçiler, irtifa yönünden il merkezine nazaran daha yüksek ve engebeli arazi yapısına sahip bölgelerde yetiştirilmektedir.

2.3. Tek tırnaklı hayvanlar

İstatistiklere göre il genelinde 2,679 adet at, 138 adet katır ve 3,450 adet eşek bulunmaktadır. İl genelinde yetiştirilen atlar belli bir ırk özelliği taşımamaktadır. Ancak bazı kaynaklarda, bu bölgede "Doğu Anadolu Atı" ismiyle anılan bir at ırkından bahsedildiğinden, bu atların aynı ırka mensup oldukları

düşünülmektedir. İl genelinde yetiştirilen eşekler binek ve su taşımak amacıyla kullanılmaktadır. Bu eşeklerin omuz yüksekliği ortalama 99 cm, sağrı yüksekliği 101 cm ve vücut uzunluğu 103 cm'dir [2].

2.4. Kanatlı

Iğdır'da ticari amaçlı kanatlı yetiştiriciliği yapıldığına dair bir bulguya rastlanmamıştır. Çiftçi aileleri kendi ihtiyaçlarını temin etmek amacı ile bazı kanatlı türlerini yetiştirmektedirler. Yetiştirilen tavuk miktarı 131,200, hindi 9,430, kaz 2,600 ve ördek 1,220 adettir.

2.5. Arı

İl genelinde arıcılık önemli sayılabilecek bir tarım işkolu durumundadır. Arıcılığın toplam 88 köyde, 12,040 fenni kovan ile yapıldığı ve Tuzluca İlçesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Merkezi Tuzluca İlçesinde "Iğdır İli Damızlık Arı Yetiştiricileri Birliği" adı altında bir birlik faaliyet göstermektedir.

2.6. Köpek

Iğdır İli köpek ırkları bakımından oldukça zengin bir görüntü sergilemektedir. Kangal (Karabaş), Kars (Kafkas), Tazı ve Çatalburun (Dikkulak/Çivikulak) köpeklerine il genelinde oldukça sık rastlanılmaktadır [3].

2.7. Diğer türler

İl genelinde ailelerin kendi ihtiyaçları için kedi yetiştirildiği gözlemlenmekle birlikte, kayıtlı bir veri elde edilememiştir. Tavşan yetiştiriciliği yapıldığına dair bir veri bulunmamaktadır. Ayrıca deve, evcil domuz ve ipekböceği yetiştirildiğine dair bir veriye de rastlanmamıştır.

3. Tartışma

Iğdır ilinin hayvan varlığı ile ilgili Çiftçi Kayıt Sistemine giren istatistiki verileri incelendiğinde il genelinde entansif bir hayvancılık faaliyetinin bulunmadığını söyleyebiliriz. İl merkezi sanayi bölgesinde konuşlu iki adet süt işleme tesisi (mandra) dışında herhangi bir sanayi tesisinin olmayışının bunda etkili olduğu düşünülmektedir. Özellikle iklimin il merkezi ve diğer ilçelere nispeten dağlık bölge olması nedeniyle serin olan Tuzluca ilçesinde hayvancılık yoğun olarak yapılmaktadır. Bu bölgede üretilen dişi ve erkek danalar yoğun hayvancılık bölgelerinden gelen besici ya da damızlık hayvan yetiştiricileri tarafından satın alınmak suretiyle il dışına çıkarılmaktadır.

2011 yılı çiftçi kayıt sistemi verilerine göre il genelindeki büyükbaş hayvancılık işletmelerinin yüzde yüzü 1-10 baş arasında büyüklüğe sahiptir. Ağırlıklı olarak kombine üretim tarzı tercih edilmektedir. Bu verilerin ışığında üretimin tamamen hane halkının et, süt ve süt mamulü ihtiyaçlarının karşılanması ve pazarda satış yolu ile işletmecinin günlük nakit para (harçlık) ihtiyacını gidermek üzere yapıldığını söyleyebiliriz. Aynı durum küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ve kümes hayvanları üretimi içinde söz konusudur. Küçükbaş hayvancılık ürünlerinden yapağıya yönelik tüketici talebi gelişen pamuklu ve sentetik tekstil ürünlerine yönelmiştir. Koyun etinin koku ve aroma gibi sebeplerle özellikle büyükşehirlerde talep görmüyor olması gibi sebepler, küçükbaş hayvancılığının ülke genelinde giderek daralmasına yol açmıştır. Bu nedenlerle Iğdır ilinde de hayvan varlığının azalması, üretimin kurban bayramı talebine yönelik olarak yürütülmesine yol açmış gözükmektedir.

İl merkezindeki kurulu olan organize sanayi bölgesi bünyesinde kurulması teşvik edilecek entegre hayvancılık ürünleri işleme tesisleri; il hayvancılığının canlanmasına yol açarak ihtisaslaşmış hayvancılık işletmelerinin kurulmasını tahrik edecektir. Üç ülkeye komşu olan Iğdır ilinin bu büyük

ihracat yoluyla pazarlama avantajının yanı sıra ilde açılan havalimanı ülkenin en batısındaki hayvansal ürünleri talep eden büyükşehir tüketicilerine birkaç saatlik bir mesafe uzaklığında, bir diğer önemli pazar imkânı sunmaktadır.

3.1. Büyükbaş

İl genelinde yetiştirilen sığırların yaklaşık olarak 2/3'ünü kültür ve kültür melezi sığırlardan oluşması önemli bir avantajdır. Ayrıca yerli sığırların Doğu Anadolu Kırmızısı Sığır ırkından olması, erkek materyalin besi yoluyla semirtilmesi ve pazarlanması bakımından bir avantajdır.

Çalışma kapsamında görüşülen Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği yöneticilerine göre; yetiştiriciler, Iğdır Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği (IDSYB)'nin faaliyetlerinden, faydalarından habersizdirler ve bazı yetiştiriciler suni tohumlama uygulamasına, dini sebeplerden dolayı karşı çıkmaktadırlar. Birliğe üye yetiştiriciler, üye aidatlarını ödememektedirler. Bu nedenlerden dolayı IDSYB maddi imkânsızlık içindedir. İl genelinde hayvanların sigorta ettirilmesi uygulaması özellikle süt verim yönlü sığırlarda yaygın değildir. Hâlbuki yapılan bir çalışmada, hayvan sigortası yaptıran işletmede 1 kg süt maliyetinin 0,237 TL, yaptırmayan işletmede yaklaşık % 57 fazlası olarak 0,371 TL olduğunu göstermiştir [4].

İlin genel coğrafi yapısı manda yetiştiriciliği için bir avantajdır. Manda yetiştiriciliğinin teşvik edilmesi faydalı olacaktır.

3.2. Küçükbaş

Küçükbaş hayvanlar içinde ağırlıklı ırk Morkaraman ırkıdır. Morkaraman ırkı, Akkaraman ırkından daha iri yapılıdır. Ayrıca Doğu Anadolu Bölgesinin zorlu coğrafya ve iklim şartlarına karşı dayanıklı bir ırktır. Yetersiz bakım ve beslenme şartlarına da oldukça dayanıklı bir ırk olarak bilinmektedir [5]. Bu yüzden Morkaraman ırkı koyunun yetiştirilmesi daha avantajlıdır.

Çeşitli kaynaklarda [5] il genelinde Tuj Koyunu yetiştiriciliği yapıldığı belirtilmektedir. Tuj koyunu yetiştiriciliği teşvik edilmeli ve bu evcil hayvan genetik varlığımız korunmalıdır.

3.3. Tek tırnaklı

Iğdır'da yetiştirilen ve "Doğu Anadolu Atı" olduğu tahmin edilen at, sahipleri tarafından ufak ziraat işleri, araba çekme ve kısa mesafe binek amacı ile kullanılmaktadır. Komşu iller olan Erzurum ve Kars'ta halen Cirit Oyunu oynanmakta olmasına rağmen, il genelinde Cirit Oyunu oynandığına ve bazı atların bu oyunda kullanıldığına dair bir veri elde edilememiştir.

Eşekler ufak ziraat işleri ve araba çekmek amacı ile değil, binek ve su taşımak amacıyla kullanılmaktadır. İlde çok yaygın olan koyun sürüleri yanında eşeklere sıklıkla ihtiyaç duyulmaktadır. Çobana ait yemek ve ufak, tefek şahsi eşyalar eşekler tarafından taşınmaktadır.

3.4. Kanatlı

Kanatlı yetiştiriciliği ile ilgili genel bir sıkıntı görülmemekle birlikte, kaz yetiştiriciliği ile isim yapmış Kars ili ile sınır Iğdır ilinde de Kaz yetiştiriciliği teşvik edilmelidir.

3.5. Arı

İl genelindeki coğrafyanın % 76'sının dağlık araziden meydana gelmesi, bu bölgeleri arıcılık yönünden avantajlı duruma getirmektedir. Yine bu dağlık coğrafyada zirai ilaçlama yapılmıyor olması da büyük bir avantajdır. Tarım yapılan araziler dışındaki bu coğrafyanın bitki örtüsü arıcılık için çok elverişli durumdadır. Bu tarım işkolunun geliştirilmesi için gerekli tedbirler alınmalıdır.

3.6. Köpek

Koyunculuk faaliyetinin yaygın olarak yapılması, koyun sürülerinde çoban köpeklerinin kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Ancak koyunculüğün gittikçe azalan bir faaliyet kolu haline dönüşmesi özellikle çoban köpeği popülasyonunda da bir azalmaya yol açtığı düşünülmektedir. Yetiştirilen köpeklere ait elde kayıtlı veri olmamasına rağmen, Iğdır ilinde yürütülen saha çalışmalarında Kangal (Karabaş) ırkı köpeklerin yaygın olduğu gözlemlenmiştir. Yine bölgede Kars (Kafkas) ırkı çoban köpeklerine de rastlamak mümkündür. İl şehir merkezinde meraklı birkaç vatandaş tarafından tazı yetiştiriciliği yapılmaktadır. İl genelinde geniş bir ovalık alanın varlığı, tazı yetiştiriciliği için avantajlı bir durumdur. Yine il merkezi ile diğer birçok yerleşim yerinde, bu yörede mahalli olarak “Çivikulak” ya da “Zağar” olarak adlandırılan Dik kulak köpeği yetiştiriciliği sıkça görülmektedir. Bu köpek ırkı kapı önlerinde beslenip, eve yaklaşan yabancılara karşı “kapı zili” ya da bir çeşit alarm görevi görmektedir. Cüsse itibari ile 5-10 kg arasındaki bu köpeğin gütmeye, koruma ya da bekçilik gibi kabiliyeti bulunmamaktadır. Buna karşın, ufak cüssesi ile ekonomik olarak yetiştirilebilen bu köpek, ticari olarak yetiştirilip, diğer illerde bahçeli evlerde ikamet eden vatandaşlara pazarlanabilir.

3.7. Diğer türler

Zaman zaman Iğdır Şehir Merkezinde iki gözü farklı renklerde “Tek göz” Van Kedisine rastlanabilmektedir. Iğdır’ın Van İline komşu olması da göz önüne alınarak, bu konuya ilgi duyan vatandaşlar tarafından ticari amaçlı Van Kedisi yetiştiriciliği düşünülmelidir. Iğdır ilinde deve, evcil domuz ve ipekböceği yetiştiriciliği yapılması, yakın gelecekte mümkün görünmemektedir.

4. Sonuç

İlgili kurumlar tarafından, aşağıda belirtilen önlemlerin alınmasının faydalı olacağı düşünülmektedir:

1. İl genelinde önemli bir yekûn tutan meralar ıslah edilmeli, mera işgallerinin önüne geçilmelidir.
2. Yem bitkileri ekimi açısından arazi toplulaştırılması yapılmalıdır.
3. Çiftçiler örgütlenmelidir. Damızlık yetiştirici birliklerinin çeşidi, diğer türler ve ırklar için artırılmalı, mevcut yetiştirici birliklerinin üye sayıları tüm yetiştiricileri kapsayacak şekilde artırılmalı, Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü, IDSYB ile daha fazla koordineli bir şekilde çalışmalı ve faaliyetlerine destek vermelidir.
4. Çeşitli proje, yayım faaliyetleri ve demonstrasyonlar ile çiftçiler yeni ve modern tarım teknikleri yönünden aydınlatılmalıdır.
5. Hayvan hastalık ve zararlıları ile mücadele daha fazla etkinleştirilmeli ve tüm yetiştiricileri kapsayacak şekilde yaygınlaştırılmalıdır.
6. Sığır varlığında kültür ve kültür melezi ırkların oranı artırılmalı, suni tohumlama çalışmaları tüm yetiştiricileri kapsayacak şekilde yaygınlaştırılmalıdır.
7. Artan akaryakıt fiyatları ile birlikte diğer maliyet girdileri göz önüne alınarak, arazi miktarı küçük olan çiftçilerin at yetiştiriciliği yapması teşvik edilmelidir. Aynı durumdaki çiftçiler için katır yetiştiriciliği de pilot köylerde teşvik edilmeli ve önder çiftçiler vasıtası ile uygulanmalıdır.
8. Yerli genetik kaynaklarımızdan olan Tuj Koyunu yetiştiriciliği teşvik edilmeli ve bu ırkın kaybolması önlenmelidir.

9. Iğdır'da üretilen balın marka olması için gerekli tedbirler alınmalıdır.
10. Tüm köpek ırkları için tek veya ırk bazında ayrı ayrı köpek kulüpleri kurulmalıdır. Türkiye kamuoyu ve bilimsel camiası için yeni bir ırk olan Dikkulak Köpeği ülke genelinde tanıtılmalıdır.
11. Yukarıda sayılan büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği faaliyetlerinin gelişmesi için il merkezinde kurulu olan organize sanayi bölgesi bünyesinde en az bir adet entegre süt ve mamulleri tesisi ile yine en az bir tane et ve et mamulleri işleme tesisinin kurulması teşvik edilmelidir.

5. Kaynaklar

- [1] Erdem T., Sürmeli, N.. Iğdır. Punto Tasarım, Ankara, 2008.
- [2] Yılmaz O., Some Morphological Traits of Donkeys Raised in Iğdır, Turkey. *Iğdır Üniversitesi, Fen Bilimleri Dergisi*, 1,2, 107-112, 2011.
- [3] Yılmaz O., Some Morphological Traits of Donkeys Raised in Iğdır, Turkey. *Iğdır Üniversitesi, Fen Bilimleri Dergisi*, 1,2, 113-116, 2011.
- [4] Tümer E.İ., Kumbasaroğlu H., Tokat İli Turhal İlçesinde Hayvan Sigortası Yaptıran ve Yaptırmayan İşletmelerde İnek Sütü Maliyetlerinin Hesaplanması. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 39,2,187-194, 2008.
- [5] Sönmez R., Koyunculuk ve Yapağı, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, 108, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1975
- [6] Ertuğrul M., Akman N., Aşkın Y., Cengiz F, Fıratlı C., Türkoğlu M., Yener S. M., Hayvan Yetiştirme (Yetiştiricilik), Baran Ofset. Ankara, 1993.